

ویژگی‌های «کانون نسخه‌پردازی متون آموزشی فارسی در چین»؛ طرح مقدماتی

محمدباقر وثوقی*

استاد گروه تاریخ دانشگاه تهران

مهران رضایی

دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه تهران

(از ص ۱۲۳ تا ۱۴۱)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۰۱/۲۴؛ تاریخ پذیرش قطعی: ۹۶/۰۶/۲۰

چکیده

زبان فارسی در آموزش دینی مسلمانان چین که به نام «آموزش مسجدی» شناخته می‌شود، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. قوم «هوی‌هوی» یکی از اقوام مسلمان چین و در حال حاضر از مهم‌ترین اقلیت‌های قومی آن کشور محسوب می‌شوند. از قرن دهم هجری به بعد به دلیل شرایط خاص حاکم بر منطقه، اقلیت مسلمان «هوی‌هوی» در چین ارتباط تاریخی و فرهنگی خود را با سرزمین‌های اسلامی از دست دادند و از این رو ناگزیر شدند به‌عنوان یک جامعه‌ی اقلیت دینی، مواد آموزشی دینی خود را تولید نموده تا بتوانند سنت‌های اسلامی را به فرزندان خود منتقل نمایند. از این دوره به بعد مساجد چین به مراکز آموزش دینی تبدیل شد و متون آموزشی اسلامی توسط علمای مسلمان چینی به دو زبان عربی و فارسی تولید و در اختیار طلاب علوم دینی قرار گرفت. این نوع از آموزش دینی در جامعه «هوی‌هوی» مشهور به «آموزش مسجدی» است. آموزش مسجدی از نیمه‌ی اول قرن دهم هجری تاکنون ادامه یافته است. هم‌اکنون نسخه‌های خطی بی‌شماری در مساجد و مراکز آرشویی چین موجود است که حاصل چند قرن آموزش دینی در این کشور است. سبک نوشتاری و آرایه‌ای این نسخه‌های خطی به تدریج تحت تأثیر سنت‌های نوشتاری چینی قرار گرفت؛ تا آنجا که از لحاظ شکل، کاربرد، خط و آرایه دارای ویژگی‌های منحصر به فردی شد. تعدد نسخه‌های خطی فارسی کتابت‌شده در چین و در مساجد اسلامی آن و اختصاصات آرایه‌ای و خط و کتابت آن‌ها به‌گونه‌ای است که می‌توان از آن به‌عنوان «کانون نسخه‌پردازی متون آموزشی فارسی در چین» یاد کرد.

واژه‌های کلیدی: قوم هوی‌هوی، چین، مسلمانان چین، زبان فارسی، آموزش مسجدی، کانون نسخه‌پردازی متون آموزشی فارسی در چین

* رایانامه‌ی نویسنده‌ی مسئول: vosoughi@ut.ac.ir

۱. مقدمه

زبان فارسی در چین پس از طی یک دورهٔ پرفرازونشیب از قرون نخستین اسلامی تا دورهٔ رواج و گسترش «آموزش مسجدی» در قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی، کارکردی «مذهبی» یافته و به‌عنوان زبان دینی قوم «هوی هوی» Hui Hui 回回 مهم‌ترین قوم به رسمیت شناخته‌شده مسلمان بومی چین، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شد، از آنجایی‌که جامعه‌ی مسلمان «هوی هوی» از قرن دهم هجری به‌بعد، بر اثر تحولات سیاسی درونی چین و همچنین تغییرات عمده در جغرافیای سیاسی جهان اسلام به‌ویژه در ناحیه‌ی ماوراءالنهر، قادر به ایجاد ارتباط با دیگر جوامع اسلامی نبود، ناگزیر به‌صورت جامعه‌ای خودبسنده در میان دیگر اقلیت‌های چینی درصدد رفع نیازهای اساسی دینی خود برآمده و برای حفظ و تداوم سنت‌های اسلامی، به تولید کتب و مواد آموزشی روی آورد و در طی این دوره بسیاری از متون اسلامی عربی و فارسی در مدارس دینی «هوی هوی» و توسط روحانیون مسلمان چینی، بازنویسی و استنتاج گردید. بخش عمده نسخه‌های کتابت‌شده در چین، کاربرد آموزشی دارد و برای تعلیم علوم دینی در مساجد به‌کار گرفته می‌شده است. تعلیمات دینی جامعه‌ی مسلمان هوی هوی به‌نام «آموزش مسجدی» شناخته می‌شود و مربوط به عصر بومی‌شدن قوم «هوی هوی» است که از نیمهٔ نخست قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی و با شکل-گیری و گسترش «آموزش مسجدی» در جوامع مسلمان چین و در ایالت‌های مختلف آن، آغاز و تا عصر حاضر کم‌وبیش تداوم یافته است. با گسترش مراکز «آموزش مسجدی» به نواحی مسلمان‌نشین چین، احتیاج روزافزونی به نسخه‌های متعدد از متون آموزشی بود که این امر با تولید و استنتاج کتب دینی و متون تفسیری قرآن و دیگر متون مذهبی در نقاط مختلف به نهضتی جدید تبدیل و نسخه‌های بی‌شماری به زبان فارسی و عربی نوشته شد. با توجه به دورافتادگی جامعه اسلامی چین از دیگر جوامع مسلمان، سنت کتابت فارسی و عربی مسلمانان چین تحت‌تأثیر سنت‌های محلی تغییرات عمده‌ای یافت و به‌تدریج متون دینی کتابت‌شده در چین از نظر شکل، کاربرد، خط و آرایه دارای ویژگی‌های خاص شدند. ویژگی‌های نسخه‌های کتابت‌شده در چین و حجم و کمیّت آن‌ها به‌گونه‌ای است که می‌توان از آن با عنوان «کانون نسخه‌پردازی آموزشی فارسی چین» یاد کرد. این مقاله بر آن است تا به بهره‌گیری از برخی از نسخه‌های خطی موجود در چین و دیگر مراکز آرشیوی، مهم‌ترین ویژگی‌های «کانون

نسخه‌پردازی متون آموزشی فارسی در چین» را به‌عنوان یک مسئله‌ی تاریخی و طرحی مقدماتی موردبررسی و مطالعه قرار دهد.

۲. زبان فارسی میراث قوم «هوی هوی» در چین

واژه «هوی‌هوی» Hui Hui 回回 در حال حاضر به یکی از پنجاه‌وپنج قوم به رسمیت شناخته‌شده از اقوام چین اطلاق می‌شود. مسلمانان کنونی ساکن چین از لحاظ منشأ نژادی و زبانی به دو دسته‌ی بزرگ تقسیم می‌شوند، دسته نخست، مسلمانان ساکن ایالت خودمختار «شین جیانگ» در شمال غربی چین هستند که نژادهای مختلف اویغور، مغول، تاجیک، ازبک، تاتار، قزاق و قرقیز را شامل می‌شوند و اسلام این دسته از ساکنان چین، در واقع، ادامه‌ی روند پذیرش اسلام در منطقه‌ی ماوراءالنهر بوده و از-همین‌رو پیوندهای عمیق فرهنگی و اجتماعی با مردمان این مناطق داشته و دارند و از لحاظ زبان و قومیت نیز دارای پیشینه‌ای مشخص و تاریخی روشن هستند و در ادوار پیشین، با هم‌نژادان و یا هم‌زبانان خود در دیگر مناطق ارتباط داشته و از طریق همین ارتباط، فرهنگ و زبان و آداب و رسوم خود را حفظ کرده‌اند و درحقیقت تمدن اسلامی در این منطقه، محصول و نتیجه‌ی سیر تاریخی گسترش اسلام در ماوراء و دیگر مناطق مسیر تجارت زمینی بین ایران و چین بوده و از همین‌رو پیوندهای فرهنگی و اجتماعی عمیقی بین این دسته از مسلمانان چین و دیگر اقوام مسلمان ساکن ماوراءالنهر وجود داشته و دارد. اما مسلمانان «هوی هوی» از لحاظ تاریخی و قومی، متمایز از مسلمانان ایالت «شین جیانگ» بوده و شکل‌گیری هویت قومی آنان با تاریخ گسترش دین اسلام از دو طریق جاده ابریشم و راه‌آبی دریایی^۱ و به‌ویژه گسترش فرهنگ ایرانی در چین مرتبط است، این دسته از مسلمانان، در واقع نتیجه‌ی آمیختگی فرهنگی و نژادی مهاجران مسلمان و فارسی‌زبان با بومیان ساکن چین محسوب می‌شوند و در واقع منشأ اصلی آنان را در مسئله‌ی مهاجرت فارسی‌زبانان به چین و درهم‌آمیختن این گروه از مهاجران با بومیان از طریق ازدواج و پیوندهای خانوادگی باید جستجو نمود. به عبارت دیگر آنان در آغاز، مسلمانان دورگه‌ای بوده‌اند که نوادگان و نسل‌های بعدی آنان به تدریج و در یک فرایند طولانی تاریخی و در طی نسل‌های متمادی «بومی» شده و با دیگر اقوام ساکن در چین درآمیخته و درعین‌حال هویت دینی خود را در طی یک دوره طولانی هزارساله، همچنان حفظ کرده‌اند. «لئو یینگ شنگ» استاد تاریخ دانشگاه «نانجینگ» و متخصص قوم «هوی هوی» که بیشترین تحقیقات را در این مورد به

انجام رسانیده است،^۲ در مقاله‌ای تحت عنوان «تاریخ مختصر هشتصدسالگی توسعه زبان ملیت هوی هوی - از زبان فارسی تا زبان چینی ملیت هوی هوی»، نخستین هسته‌ی قوم هوی هوی را مهاجران بیگانه‌ای دانسته که از قرن دهم میلادی تا قرن چهاردهم به چین مهاجرت و در شهرهای آن ساکن شده‌اند (Liu yiing sheng, p.145). اشاره این محقق به موج مهاجرت بزرگی است که در اثر حمله‌ی مغولان به ایران شکل گرفت و بسیاری از ایرانیان فارسی‌زبان به اجبار و به صورت گروهی به چین مهاجرت کرده و در آنجا ساکن شدند. عطاملک جوینی درباره آن می‌نویسد: «و اکنون چندان مؤمن موحد روی بدان جانب نهاده است و تا اقصای دیار مشرق رسیده و ساکن و متوطن گشته که از حصر و احصا تجاوز نموده است.» (عطاملک جوینی، ج ۱، ص ۹) لئو یینگ شنگ، اوج مهاجرت دسته‌جمعی مسلمانان به چین را با توجه به منابع چینی، دهه دوم و سوم قرن سیزدهم میلادی (۶۱۶ تا ۶۳۷ هـ) دانسته از آن با عنوان «نهضت مهاجرت با مسافت طولانی بی‌نظیر در تاریخ آسیا قبل از دوره جدید» یاد کرده است (Liu yiing sheng, p.143-153). گروه بزرگ مهاجران فارسی‌زبان، در دوره تسلط مغولان بر چین - سلسله یوان - ۱۲۰۶ تا ۱۳۶۸ م. / ۶۰۲ تا ۷۶۹ هـ - در مناطق مختلف جغرافیایی چین در مرکز و شرق و جنوب آن پراکنده شدند. بسیاری از آنان به مشاغل دیوانی گماشته شده^۳ و یا بازرگانی دریایی چین با هندوستان و خلیج فارس و شرق آفریقا را مدیریت می‌کردند. نقش بازرگانان ایرانی در چین از چنان گستردگی‌ای برخوردار بود که زبان فارسی در این دوره به «زبان میانجی بازرگانی» در این کشور تبدیل شد (Morgan, p.160-70).

این گروه بزرگ مهاجران در شهرهای مختلف چین ساکن شده و به تدریج با مردم بومی درآمیختند، آنان به دلیل وحدت دینی و زبانی در محلات خاص خود زندگی می‌کردند و از این رو با گذشت زمانی طولانی از اقامت در چین، به‌عنوان یک گروه قومی مشخص با نام «هوی هوی» شناخته شدند. مسلمانان «هوی هوی» که نسل سوم به‌بعد مهاجران فارسی‌زبان به‌شمار می‌آمدند، زبان مادری چینی را فراگرفتند، اما زبان فارسی را به‌طور گسترده در امور دینی و مساجد به‌کار می‌گرفتند. با سقوط سلسله یویان و روی‌کارآمدن سلسله مینگ - ۱۳۸۶ تا ۱۶۱۶ / ۷۸۷ تا ۱۰۲۵ هـ - که سیاست یکسان‌سازی قومی در چین را دنبال می‌کرد، اقلیت قومی «هوی هوی» ارتباط تاریخی خود را با جوامع مسلمان ماوراءالنهر از دست دادند و برای اداره‌ی امور دینی خود ناگزیر به آموزش متون دینی در مساجد خود شدند. در نیمه اول قرن شانزدهم میلادی یکی از

دانشمندان بزرگ مسلمان چینی به نام «شیخ محمد عبدالله الیاس» مشهور به «هو دنگ جو» Hu dengzhou 胡登洲 - ۱۵۲۲ تا ۱۵۹۷ م. - نوعی روش آموزشی اسلامی را به وجود آورد که بعدها به «آموزش مسجدی» یا به تعبیر چینی آن «جینگ تانگ جیائو یو» 经堂教育 jing tang jiao yu مشهور شد. او در ناحیه «شان سی» 陕西 shanxi - ایالتی در مرکز چین کنونی - در یک خانواده مسلمان به دنیا آمد و اصول دین اسلام و فلسفه کنفوسیوس را آموخت؛ سپس از راه ماوراءالنهر به مکه رفت و پس از بازگشت از زیارت خانه‌ی خدا در منزل خود به تعلیم مسلمانان و آموزش دین اسلام پرداخت؛ سپس در مسجد شهر خود این آموزش‌ها را ادامه داد و مخارج آموزش خود را از محل وقف و نذورات مسلمانان تأمین می‌کرد.^۴ او در آغاز مسائل دینی را به کودکان آموزش می‌داد و پس از آن با گسترش آموزش دینی بین مسلمانان، توانست آموزش مدون و برنامه‌ریزی شده‌ای را برای مسلمانان به وجود آورد که اساس آن بر چهارده متن فقهی و اسلامی بنیان گذاشته شده بود؛ از این میان هشت کتاب به زبان عربی و شش کتاب به زبان فارسی بوده^۵ و یکی از شرایط ورود به مدارس دینی، دانستن زبان فارسی بوده است (Michael Dellon , p.37).

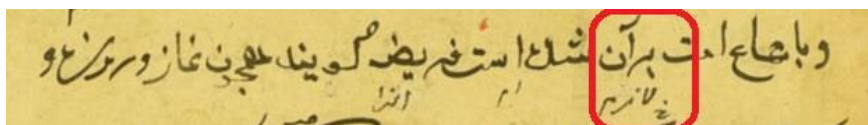
با گسترش نظام «آموزش مسجدی» در چین به نواحی مرکزی، شرقی و جنوبی چین و ورود شمار بسیاری از طلاب علوم دینی به مساجد به منظور فراگیری علوم دینی، مسئله‌ی تولید متون آموزشی به عنوان دغدغه‌ی مهم مسلمانان «هوی هوی» مطرح و موجب شد تا استنتاج متون آموزشی به حرفه‌ی اصلی برخی از روحانیون مسلمان «هوی هوی» تبدیل شود. به این ترتیب، شمار بسیار زیادی از متون دینی عربی و فارسی برای آموزش طلاب دینی «هوی هوی» استنتاج شد و این امر پس از قرن شانزدهم میلادی تا دوره رواج صنعت چاپ در چین همچنان ادامه داشته و میراث بزرگ و کم‌نظیری از متون خطی اسلامی عربی و فارسی در چین تولید شده است. این متون از لحاظ خط و آرایه و سطر بندی و دیگر ویژگی‌های نسخه‌نویسی با کانون‌های نسخه‌پردازی دیگر جوامع مسلمان تفاوت‌های اساسی دارد؛ تا آنجا که می‌توان از آن با عنوان «مکتب نسخه‌پردازی فارسی در چین» یاد کرد.

۳. ویژگی‌های نسخه‌های فارسی آموزشی کتابت شده در چین

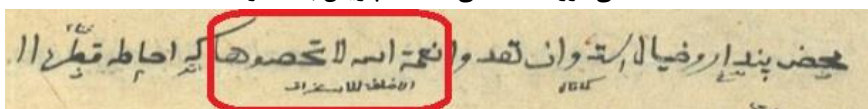
بررسی ویژگی‌های نسخه‌های فارسی کتابت شده در چین، در ایران سابقه‌ای طولانی ندارد. برای نخستین بار، ایرج افشار در مقاله خود با عنوان «جنگ چینی یا سفینه

پوسی»، به برخی از ویژگی‌های نسخه‌های خطی فارسی چینی اشاره کرده است. او در بخشی از مقاله‌ی یادشده می‌نویسد (خطای نامه، ۴۵۱-۴۵۰): «ممیزات و مشخصات آن قسمت از نسخ موجود در چین را که در همین سرزمین کتابت شده، در نکات زیر می‌توان تشخیص داد:

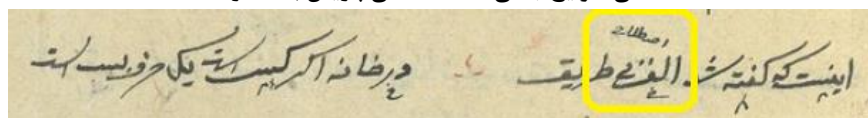
۱. دولا بودن کاغذ نسخه‌ها، کاغذهای کتابت در چین نازک است و معمول چنان بوده و هست که کتاب‌های چینی را بر یک‌روی این نوع از کاغذ کتابت می‌کرده‌اند.
 ۲. شیوه‌ی خاص خط و نوعی تمایل کرسی حروف به سمت چپ و شباهت آن تا حدودی به خط نسخ قدیم ماوراءالنهر.
 ۳. محدود بودن تعداد نسخه‌های رقم‌دار کاتب.
 ۴. کتابت نسخه‌ها مربوط به قرن یازدهم به بعد است.
 ۵. چون کتاب‌ها اغلب درسی بوده، بسیاری از نسخه‌ها دارای برگردان لغات و عبارات به زبان چینی است و معمولاً کلمات چینی به صورت آوانویسی فارسی بین‌السطور آمده است و گاه هم به خط چینی ریز در کنار سطور و یا بین سطور نوشته شده و از این حیث اهمیت دارد که از آن‌ها می‌توان لغت‌نامه‌ای برای فارسی و چینی مستعمل در آن قرون فراهم ساخت.
- بر آنچه ایرج افشار با عنوان ممیزات و مشخصات نسخه‌های فارسی چینی آورده‌اند، می‌توان موارد زیر را افزود که البته ویژه‌ی نسخه‌های خطی آموزشی است:
۱. نسخه‌های آموزشی، فاقد آرایه‌های نسخه‌نگارانه بوده و بسیار ساده و بدون تزئین، کتابت شده‌اند.
 ۲. چون این نسخه‌ها کاربرد آموزشی داشته، از این‌رو از سبک «سطربندی گشاد و کوتاه» استفاده کرده‌اند تا بتوانند حواشی و تعلیقات را بین‌السطور نوشته تا فراگیران بتوانند دریافت‌های آموزشی خود را در هنگام قرائت متن، تسهیل نمایند.
 ۳. اما آنچه در ویژگی این نوع نسخه‌ها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است، تنوع حواشی و تعلیقات نسخه‌های آموزشی است که با توجه به محتوا، می‌تواند به سه گونه تقسیم شود:
- الف:** حواشی مرتبط با آموزش دستور زبان فارسی که معمولاً در زیر یا زیر واژه‌ها نوشته می‌شده است. نمونه‌هایی از این نوع حاشیه‌نویسی در نسخه‌های خطی فارسی کتابت شده در چین، نشان داده شده است.

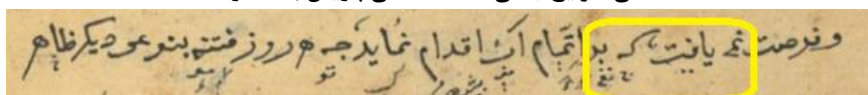
نسخه خطی «روضه المصلی» نسخه پاریس به شماره ۲۰۶۴

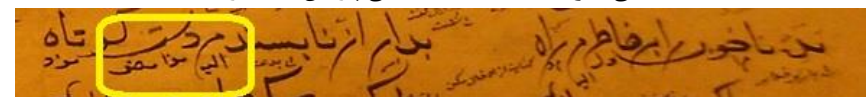
نسخه خطی «لوايح جامی» نسخه خطی پاریس به شماره ۲۰۶۳

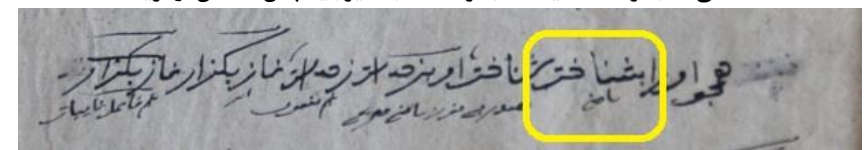
نسخه خطی «لوايح جامی» نسخه خطی پاریس به شماره ۲۰۶۳

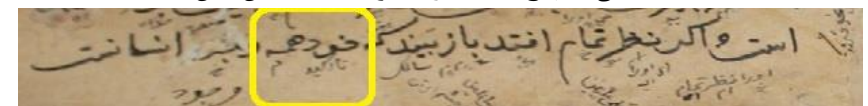
نسخه خطی «مرصادالعباد» نسخه خطی پاریس به شماره ۲۰۷۱

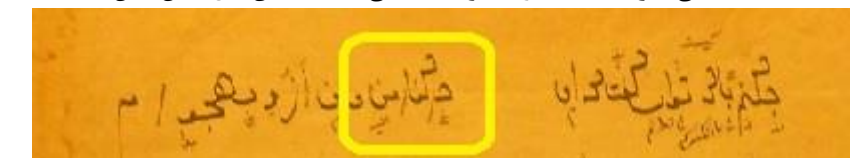
نسخه خطی «مجموعه احادیث» مجموعه مسجد نیوجیه پکن (عکس از نویسنده)

نسخه خطی «منهاج الطلب» از مجموعه مسجد «تین جین»

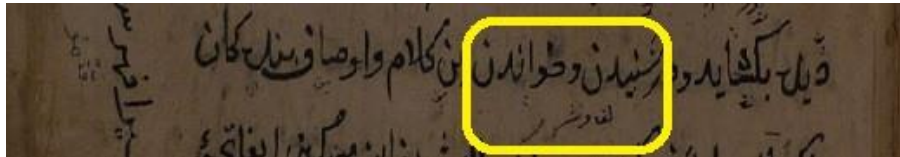
نسخه خطی «مرصادالعباد» از مجموعه شخصی یک مسلمان اهل «تین جین»

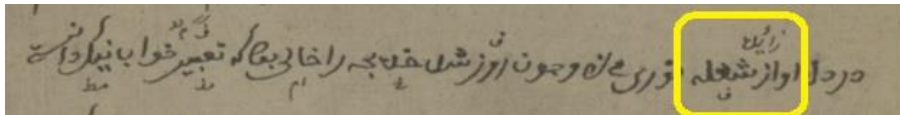
نسخه خطی گلستان سعدی از مجموعه نسخه‌های خطی مسجد پکن (عکس از نویسنده)

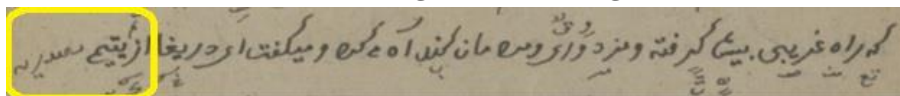
نسخه خطی «اشعه اللمعات جامی» از مجموعه خطی شخصی در شهر «شی آن»

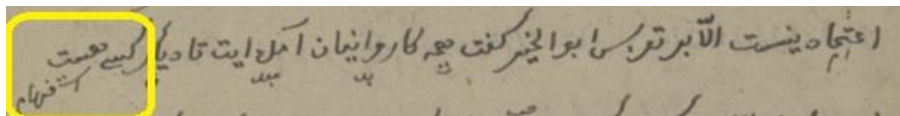
نسخه خطی «درالمجالس» از مجموعه خطی شخصی در شهر «شی آن»

نسخه خطی «مقتل» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۶۸

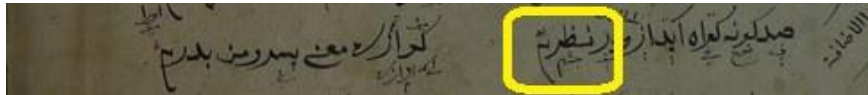

نسخه خطی «مقتل» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۶۸

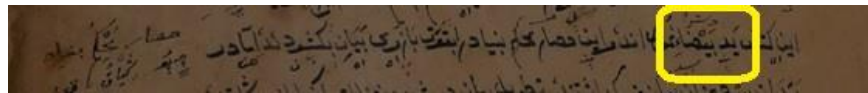

نسخه خطی «مقتل» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۶۸

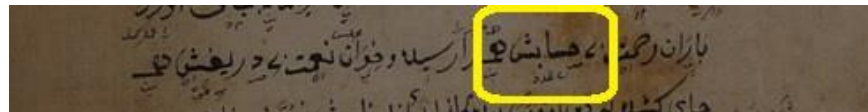
ب: حواشی در خصوص واژه‌های فارسی و یا عربی نامأنوس که معنی آن‌ها در متن نوشته شده است؛ که نمونه‌هایی از آن را می‌توان در موارد زیر یاد کرد:

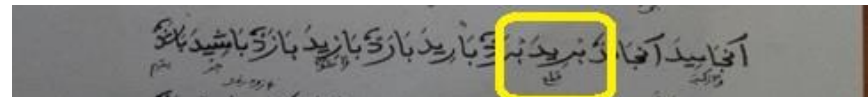
نسخه خطی «اشعه اللمعات جامی» از مجموعه خطی شخصی در شهر «شی آن»

نسخه خطی «احکام» از مجموعه خطی شخصی در شهر «شی آن»

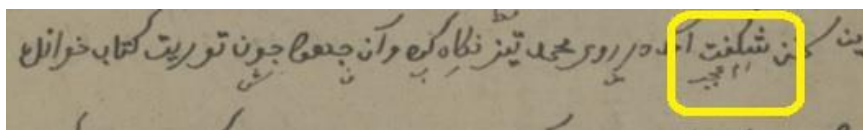
نسخه خطی «گلستان» از مجموعه خطی شخصی در شهر «شی آن»

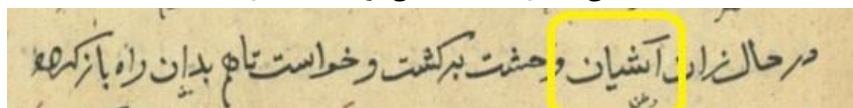
نسخه خطی «منهاج الطلب» از مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه ملی چین

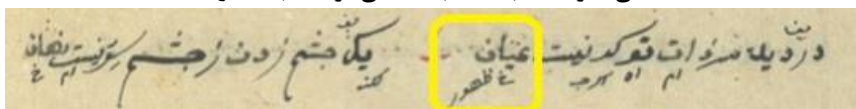
نسخه خطی «مقتل» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۶۸

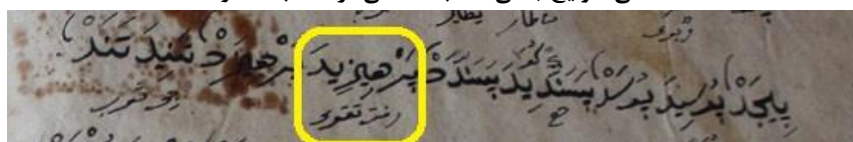
نسخه خطی «مقتل» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۶۸

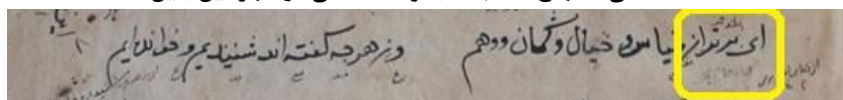
نسخه خطی «مرصادالعباد» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۷۱

نسخه خطی «لوايح جامی» کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۲۰۶۳

نسخه خطی «منهاج الطلب» مجموعه شخصی در شهر تین جین

نسخه خطی «گلستان سعدی» از مجموعه شخصی در شهر تین جین

۴. «شیار جینگ» آوانگاری ابداعی قوم «هوی هوی» در چین

حواشی نوع سوم، از مهم‌ترین ویژگی‌های نسخه‌های آموزشی فارسی چینی است و فقط کارکردی آموزشی دارد و در واقع «آوانویسی به خط فارسی برای واژه‌های چینی» است. توضیح اینکه، خط چینی فاقد حروف بوده و در واقع کلمات با نویسه‌های ثابت نشان داده می‌شود، از این رو ترجمه‌ی کلمات فارسی به چینی با دشواری روبه‌رو بوده و کاتبان نسخه‌ها و معلمان نظام «آموزش مسجدی» برای رفع این مشکل راه‌حلی را انتخاب کرده‌اند که در واقع آوانویسی فارسی واژه‌های چینی است؛ به عبارت دیگر دانش‌آموختگان که زبان فارسی را می‌دانسته‌اند، می‌توانستند از طریق این روش برخی از معانی واژه‌های فارسی یا عربی را که در متن آمده، به واژه‌ی چینی و با آوانویسی فارسی بخوانند. این روش را در چین با عنوان «شیار جینگ» می‌نامند. در دایرة‌المعارف چین، ذیل واژه‌ی «شیار جینگ» آمده است:

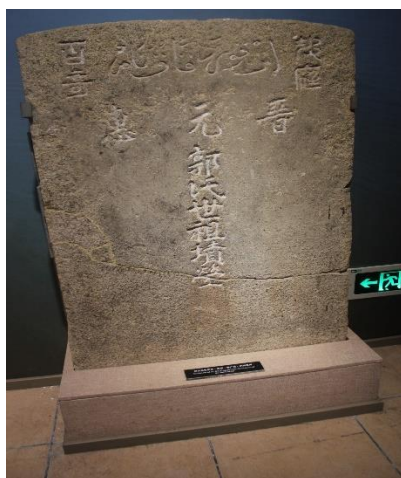
«شیا نو جینگ به معنی کتاب مقدس کوچک xiaojing 小经 یا به تلفظ دیگر آن، شیا ار جینگ xiaojing 消经 / xiao'erjin 小儿锦، یک نوع خط الفبایی چینی و زبان

مسجدی است که مسلمانان چینی با حروف عربی نوشته‌اند. به علت اینکه مسلمانان، کتب مقدس اسلامی با زبان فارسی و عربی را کتب مقدس بزرگ نامیده‌اند، این نوع خط الفبایی به نام کتب مقدس کوچک خوانده شده است؛ و این اسم به معنی فهم متون مقدس دینی است. قدیم‌ترین آثار آن خط، کتیبه‌های سلسله یوان و مینگ است. بعد از به وجود آمدن نظام آموزش مسجدی در اواخر سلسله مینگ این نوع خط در زمینه تدریس در مساجد به کار گرفته شده است.» (the Islamic Encyclopedia of China, p.613)

دکتر «لئو یینگ شنگ» درباره تاریخ اولیه پیدایش این خط می‌نویسد: «در هیچ متن تاریخی چینی اشاره‌ای درباره ظهور شیارجینگ پیدا نشده و در حال حاضر فقط دو نظر رایج است: یکی اینکه وقتی تاجران و مبلغان مذهبی عرب و ایرانی اولین بار به چین رسیدند نتوانستند با چینی حرف بزنند و آن‌ها برای اینکه به طور راحت چینی را یاد بگیرند، با حروف عربی واژه‌های چینی را املاء کردند و به تدریج الفبای شیارجینگ به وجود آمد. بر اساس این نظریه قدیم‌ترین زمان ظهور شیارجینگ در اوایل قرن هشتم میلادی بوده است، اما تاکنون هیچ سند و مدرک تاریخی برای اثبات این نظریه به دست نیامده است. نظر دیگر اینکه شیارجینگ در حدود زمان آغاز آموزش مسجدی شکل گرفته است. بنیان‌گذار شناخته شده آموزش مسجدی «هو دنگ جو» Hu deng zhou 胡登洲 دانشمند اسلامی ایالت «شان سی» shanxi 陕西 در زمان جیا جینگ jiajing 嘉靖 تا وان لی wanli 万历 از پادشاهان سلسله مینگ (۱۵۲۲-۱۵۹۷ م.) است. بر اساس این نظریه شیارجینگ در قرن سیزدهم و چهاردهم میلادی به وجود آمده است. بر اساس کتیبه عربی موجود در مسجد «دا شوی شی» daxuexi xiang 大学习巷 که تاریخ ۷۴۰ هجری را دارد و در شهر «شی آن» در استان «شان سی» موجود است، نخستین نشانه‌های استفاده از شیوه شیارجینگ را می‌توان یافت و مشخص می‌شود که نظام شیارجینگ در این دوره مورد پذیرش عام قرار داشته است.» (Liu Yingsheng, 2002, p.7)

باید افزود که قدیم‌ترین نوشته‌ی موجود که در آن از شیوه‌های اولیه‌ی شیارجینگ استفاده شده است، نسخه خطی «تنگسوق‌نامه» (تنگسوق‌نامه یا طب اهل خطا، ۴۲۷ - ۴۳۰) است که کتابت آن به تاریخ ۷۱۳ هـ. بازمی‌گردد و نشان می‌دهد که این سنت بین مسلمانان چین در دوره سلسله «یوان» - دوره مغولی چین - رایج بوده، تا آنجا که یکی از مهاجران مسلمان از نسل قوم «هوی هوی» از این روش برای برگردان فارسی یک متن چینی استفاده کرده است و این سند نشان می‌دهد که سنت «شیارجینگ» متعلق به دوره سلسله «یوان» بوده و در طی دوره‌های بعد و به‌ویژه در دوره رونق «آموزش مسجدی» تکامل یافته است. از دیگر مدارک موجود درباره‌ی کاربرد شیارجینگ در دوره‌ی سلسله «یوان»، کتیبه‌ی دوزبانه‌ی یک سنگ‌قبر در مسجد «اصحاب» در شهر «چوانجو» (زیتون) است که هم‌اکنون در موزه‌ی اسلامی این شهر نگهداری می‌شود. این

سنگ قبر متعلق به یکی از مسلمانان این شهر است که به دو زبان فارسی و چینی نوشته شده و در بخش فارسی آن نام متوفی به صورت شیارجینگ و با عبارت «دَقَّاقْ» نوشته شده که قرائت نام چینی صاحب قبر به نام (Guo Guandao) است که به صورت فارسی «این قبر بن دَقَّاقْ نامی» نوشته شده است. به این ترتیب، می توان گفت که قدیم ترین کتیبه شیارجینگ مربوط به این دوره بوده و در یکی از شهرهای بندری چین نوشته شده است.

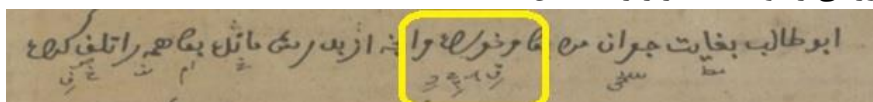
کتیبه‌ی دو زبانه سنگ قبر در موزه اسلامی شهر (عکس از محمدباقر وثوقی)

«شیارجینگ»، ابداع مسلمانان چینی است که برای خواندن و نوشتن خط چینی دچار مشکل بوده‌اند و نمی‌توانسته‌اند با این خط ارتباط برقرار کنند، به عبارت دیگر این خط، مخصوص افرادی از مسلمانان چین بوده که اگرچه قادر به تکلم زبان چینی بوده‌اند، اما نمی‌توانسته‌اند به خط چینی بنویسند، در حالی که آشنا با خط عربی و زبان فارسی بوده‌اند. تأکید می‌شود که استفاده‌کنندگان از این شیوه، مسلمانان قوم «هوی هوی» بوده‌اند که بر اساس منشأ نژادی خود با زبان فارسی آشنا بوده و چون در جامعه چین زندگی می‌کرده‌اند، زبان چینی را هم به خوبی می‌دانسته‌اند و از این دو زبان برای آموزش بهتر دین اسلام بهره‌گیری کرده‌اند. کاربرد این شیوه تا قبل از رایج شدن «نظام آموزش مسجدی» چندان فراگیر نبوده و نشانه‌های اندکی از آن در کتیبه‌ها موجود است که چند نمونه از آن پیش از این ذکر شد. در واقع تکامل و فراگیری در «نظام آموزش مسجدی» صورت پذیرفته تا از این طریق بتوانند واژه‌های چینی را با الفبای فارسی بنویسند و طلاب علوم دینی بدین وسیله هم مفاهیم آموزشی را یاد گرفته و هم

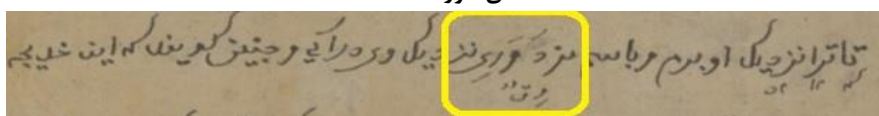
با زبان مادری خود می‌توانستند متون را فراگیرند. البته با توجه به اینکه خط چینی از نظام الفبایی معمول در دیگر زبان‌ها برخوردار نیست و از سوی دیگر شمار بسیار زیادی «صامت» و «مصوت» داشته، به گونه‌ای که حروف موجود فارسی جوابگوی این تعداد از علائم چینی نبوده است، بنابراین، مسلمانان چینی حروف و علائمی جدید را علاوه بر حروف و علائم رایج فارسی ابداع نموده و تلاش کرده‌اند تا واژه‌های چینی را با نظام آوانگاری ابداعی خود به صورت آوانگاری یا «شیارِ جینگ» بنویسند. با توجه به تنوع علائم و حروف چینی و نارسایی‌های آوایی و نگارشی عربی و فارسی، نظام واحد و یک‌شکلی از شیارِ جینگ به وجود نیامده و در برخی موارد یک حرف همراه با یک علامت خاص بر چند حرف یا علائم چینی دلالت داشته است. باین‌همه برخی از علائم ثابت در مورد حروف چینی ابداع و تا قرن‌ها در متون آموزشی فارسی و عربی کاربرد داشته است.

شایان ذکر است که چون این روش در مراکز مختلف مسلمان‌نشین مرکز و شرق و جنوب چین استفاده می‌شده، معمولاً از یک شیوه ثابت برخوردار نبوده و در مکتب‌های گوناگون با روش‌های متفاوتی نوشته می‌شده است، هرچند در نوشتن حروف صامت، همه روش‌ها یکسان بوده است. کاربرد «شیارِ جینگ» به‌ویژه در نسخه‌های خطی آموزشی کاربرد داشته و در بسیاری از نسخه‌های آموزشی اسلامی در چین از این ویژگی برای تسهیل فراگیری متون دینی بهره گرفته شده است؛ از این‌رو نسخه‌های فارسی و عربی موجود در مساجد چین، با توجه به وفور کاربرد «شیارِ جینگ» یا همان «سنت آوانگاری چینی اسلامی» از اهمیت به‌سزایی در مطالعات زبانشناسی برخوردار است. با توجه به اهمیت جایگاه «شیارِ جینگ» در مطالعات زبانشناسی، در این بخش برای آگاهی خوانندگان، بر اساس نسخه‌های خطی فارسی کتابت‌شده در چین، ابتدا سطرهایی چند از نمونه کتابت فارسی و به‌کارگیری علائم «شیارِ جینگ» نشان داده شده و سپس جدولی از نمونه‌های «شیارِ جینگ» همراه با برگردان فارسی و خط چینی آورده شده است. آنچه در اینجا قابل‌ملاحظه است اینکه، الفبای ابداعی مسلمانان «هوی هوی» بر اساس حروف سی‌و دوگانه فارسی طراحی شده و حروفی همچون: «گ» و «پ» و «ژ» و «چ» را مشخص نموده است که این امر ما را به این نکته می‌رساند که زبان اصلی و مادری این قوم، فارسی بوده و استفاده‌کنندگان از این‌گونه نسخه‌ها هدفشان آموزش متون دینی به مسلمانان چینی‌ای بوده که قادر به تکلم به زبان فارسی و چینی

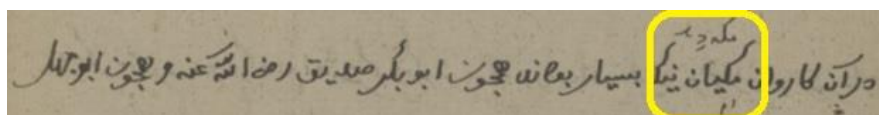
بوده‌اند. نمونه‌هایی از نسخه‌های خطی فارسی که در آن با روش «شیپار جینگ» متون آموزشی را نوشته‌اند در زیر مشخص شده است.

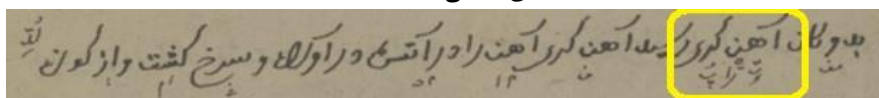
در زیر واژه «خوراک» نوشته شده «قِ اِ چِ د» که قرائت واژه چینی 给人吃的 (gei ren chi de) به معنای خوراک است.

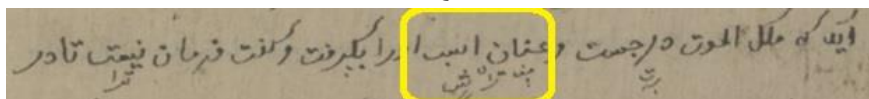
در زیر واژه «مزدوری» نوشته شده «و ق» که قرائت واژه چینی 为供 (wei gong) به معنای مزدور است.

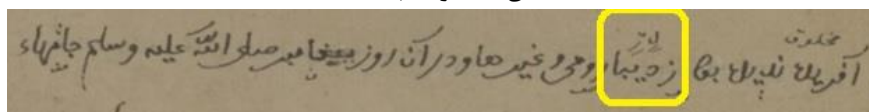
بر زیر واژه «مکیان» نوشته شده «مکه د ا» که قرائت واژه چینی 麦加的人 (Mai jia de ren) به معنای «اهالی مکه» است.

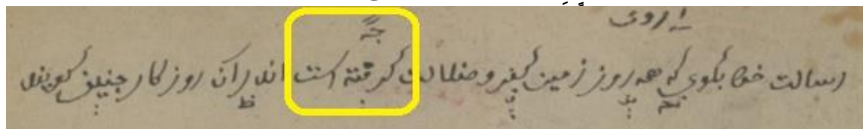
در زیر واژه «آهن‌گری» نوشته شده «تِ ر ا پ» که قرائت واژه چینی 铁匠铺 (tie jiang pu) به معنای «آهنگر» است.

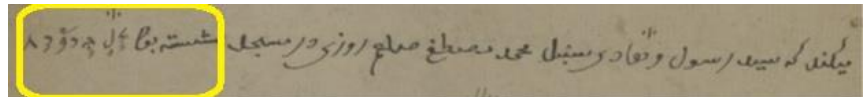
در زیر واژه «عنان» نوشته شده «مه را ش» که قرائت واژه چینی 马缰绳 (ma jiang sheng) به معنای «افسار اسب» است.

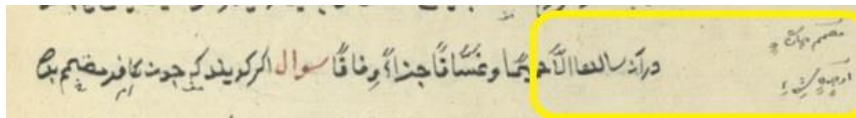
بر زیر واژه «دیبایا» نوشته شده «لِ ر» که قرائت واژه چینی 绫锦 (ling jin) به معنای «دیبایا» است.

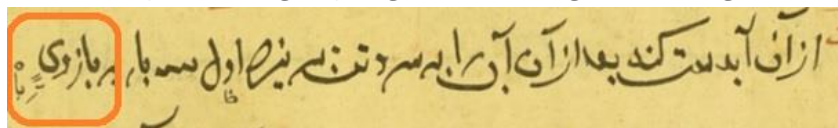
بر زیر واژه «گرفته است» نوشته شده «جَه» که قرائت واژه چینی 占 (Zhan) به معنای «گرفتن» است.

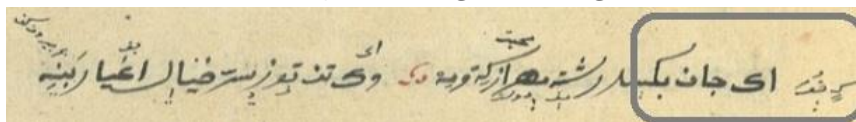
در حاشیه سمت چپ و با نشانه‌گذاری واژه «هادی» نوشته شده «ی ل چه دو دین» که قرائت 正引領 道的人 به معنای «کسی که دیگران را راهنمایی می‌کند» است.

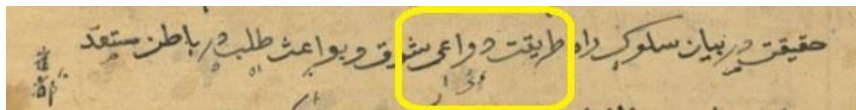
نسخه خطی «ایجاز الغرب فی حل مشکلات محیی الدین عربی» نسخه پاریس شماره ۲۰۷۰

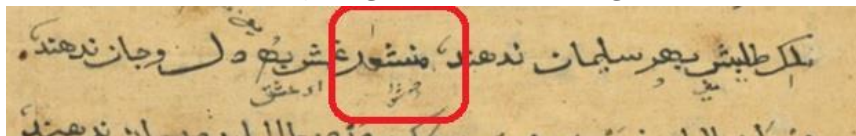
نسخه خطی «روضه المصلی» نسخه پاریس به شماره ۲۰۶۴

نسخه خطی «لوايح جامی» نسخه خطی پاریس به شماره ۲۰۶۳

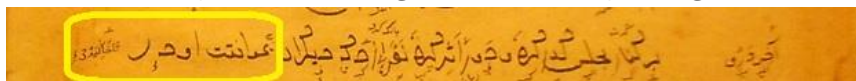
نسخه خطی «مرصادالعباد» نسخه خطی پاریس به شماره ۲۰۷۱

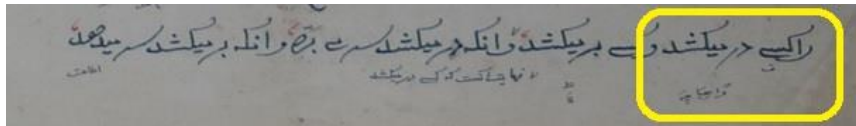
نسخه خطی «مرصادالعباد» نسخه خطی پاریس به شماره ۲۰۷۱

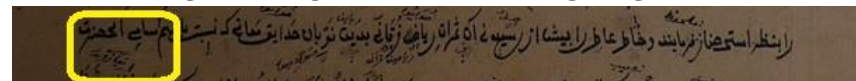
نسخه خطی «گلستان سعدی» مجموعه خطی مسجد نیوجیه (عکس از نویسنده)

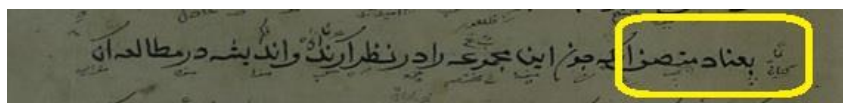
نسخه خطی «گلستان سعدی» مجموعه خطی مسجد نیوجیه (عکس از نویسنده)

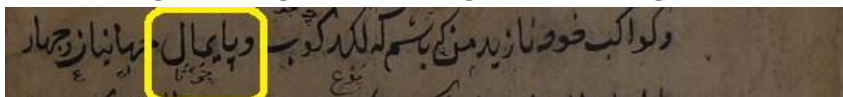
نسخه خطی فارسی بدون نام از مجموعه شخصی در شهر «شی آن»

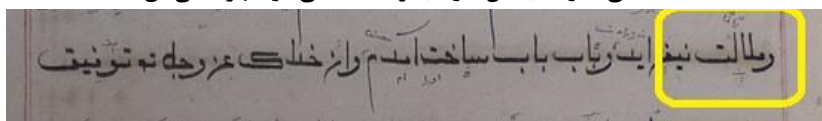
نسخه خطی «تفسیر حسینی» از مجموعه شخصی در شهر «شی آن»

نسخه خطی «اشعه اللمعات جامی» از مجموعه شخصی در شهر «شی آن»

نسخه خطی «درّ المجالس» از مجموعه شخصی در شهر «شی آن»

نسخه خطی «احکام» از مجموعه شخصی در شهر «شی آن»

جدول الفبای شیایر جینگ بر اساس نسخه خطی مقتل

علائم «شیایر جینگ»	آوانگاری	آوانگاری
ی	Yi	یی
اُنگ	Ong	اُنگ
لین؛ لِنگ	Lin;leng	لین؛ لِنگ
خِن	Hen	خِن
یین	Yin	یین
چ	Chi	چ
د	De	د
گ	Gei	گ
سی	Si	سی
وی	Wei	وی
خه	He	خه
لی	Li	لی
جی	Ji	جی
اُنگ؛ اُن	ong;un	اُنگ؛ اُن
گُنگ	Gong	گُنگ
جه؟	Jie	جه؟

Chu	چُو	چو
Shu	شو	شو
Pu	پو	پو
Er	اِر	اِر
Zhe	جه	جه
Kai	کِی	کی
San	سَن	سن
Tie	تِپِه	تپه
Yan	یَن	ین
Wan	وَن	ون
Zhan	جَن	جن
Dan	دَن	دن
Fang	فَنگ	فنگ
Dang	دَنگ	دنگ
Jiang	جِیَانگ	جیانگ
Tang	تَانگ	تانگ
deng;ding	دِنگ؛ دینگ	دنگ؛ دینگ
Chang	چَانگ	چانگ
Pen	پَن	پن
Shen	شِن	شین
Gen	گِن	گن
J	ج	ج

۵. نتیجه

بخش عمده‌ای از نسخه‌های فارسی کتابت شده در چین، کارکردی آموزشی داشته مسلمانان «هوی هوی»، از این نسخه‌ها برای تعلیم دینی در مساجد بهره می‌گرفته‌اند. همین ویژگی آموزشی باعث شده تا این نسخه‌ها از لحاظ شکل، آرایه، خط، حواشی و تعلیقات دارای ویژگی‌های خاصی شوند. این ویژگی‌ها و اختصاصات در بسیاری از

نسخه‌های فارسی آموزشی با هم شباهت داشته و از این رو در طی قرون متمادی، به صورت مشخص، به عنوان ویژگی‌های نسخه‌های فارسی آموزشی مورد استفاده‌ی کاتبان مسلمان چینی قرار گرفته و از دیگر نوشته‌های خطی اسلامی متمایز شده است. دور ماندن جامعه‌ی مسلمان «هوی هوی» از دیگر جوامع اسلامی و تأثیرپذیری از سنت کتابت چینی موجب شد تا شیوه استنتاج و آرایه‌ها و خط و سطر بندی متون فارسی در چین از ویژگی‌های خاصی برخوردار شود، تا آنجا که این متون قابل تشخیص و تمیز از دیگر نسخه‌های خطی جهان اسلام شده‌اند. نسخه‌های فارسی کتابت شده در چین از این لحاظ در نوع خود منحصر به فرد بوده و مشابه آن را در دیگر کانون‌های نسخه‌پردازی نمی‌توان یافت. از این رو نویسنده در این مقاله از آن با عنوان «کانون نسخه‌پردازی در چین» یاد نموده و طرح اولیه‌ای برای شناخت هرچه بهتر ویژگی‌های این کانون ارائه نموده است.

پی‌نوشت

۱. برای آگاهی بیشتر از کمیت و کیفیت این مهاجرت بنگرید به: وثوقی، محمدباقر، ۱۳۹۵، میراث دریانوردان ایرانی در بنادر چین، سازمان میراث فرهنگی، تهران.
۲. فهرستی از مقالات و کتبی که «لئو بینگ شنگ» درباره قوم «هوی هوی» منتشر کرده به شرح ذیل است:

Liu Yingsheng 刘迎胜, "Study on Huihuiguan Zazi and Huihuiguan Yiyu 《回回馆杂字》与《回回馆译语》研究". In "Studies in the History of the Yuan Dynasty and of the Northern Nationalities", 12-13, Nanjing: Institute of Mongol-Yuan Studies of Nanjing University, 1989-1990. Liu Yingsheng 刘迎胜, "The Education of Iranian and Persian Languages in China during the Tang to Yuan Period", Xinjiang Daxue Xuebao 新疆大学学报, 1991(1).

"Mingdai Zhongguo guanban bosi yuyan jiaoxue jiaocai yuanliu yanjiu 明代中国官办波斯语言教学教材源流研究 (Study on the Origin of Textbooks of Persian Education in Chinese state-run schools of Ming Dynasty)". In "Nanjingdaxue xuebao Journal of Nanjing University", 1991.

Liu Yingsheng 刘迎胜, "Huihuiguan Zazi yu Huihuiguan Yiyu tianwenmen zhi shilingmen jiaoshi yu yanjiu 《回回馆杂字》与《回回馆译语》“天文门”至“时令门”校释与研究 (Studies on The First Parts of Huihuiguan Zazi and Huihuiguan Yiyu)". In "Zhongguo Huizu yanjiu (Studies on the Hui Muslims)" 中国回族研究, Yinchuan: Ningxia renmin chubanshe, 1992.

_____, “Huihuiguan Zazi yu Huihuiguan Yiyu huamumen jiaoshi 《回回馆杂字》与《回回馆译语》“花木门”校释 (Study on ‘Plants Men’ of Huihuiguan Zazi and Huihuiguan Yiyu)”. In “Zhongguoshi lunji”, Tianjin: Tianjin guji chubanshe, 1994.

_____, “Hui Hui Guan ZaZi” and “Hui Hui Guan Yi Yu”, In: Chinese Encyclopedia of Islam, Chengdu: Sichuan Lexicographical Publishing House, 1994.

_____, hui zuyu qi ta yixie xi bei mu silin min zu wen zi xing cheng shi chu tan, hui zu yan jiu za zhi, 2002(1), p. 7. 回族与其他一些西北穆斯林民族文字形成史初探, 回族研究杂

_____, hui zu yu yan 800 nian fa zhan shi jian yao hui gu “A brief review of the 800 year “(history of the development of the Hui languages), zhong guo wen hua yan jiu (The research Chinese culture), 2003 (winter),. 刘迎胜: 回族语言 800 年发展史简要回顾-从波斯语到“回族汉语”[J]. 中国文化研究, 2003 (冬) .

_____, huihui guanzazi yu huihuiguan yiyu yanjiu 《回回馆杂字》与《回回馆译语》研究 (The Research of “hui hui guan zazi” and “hui hui guan yiyu”), beijing: Zhongguo renmindaxue chubanshe 中国人民大学出版社, 2008.

۳. برای آگاهی از اسامی کارگزاران فارسی‌زبان در چین بنگرید به: رشیدالدین فضل‌الله همدانی، ۱۳۹۴، جامع‌التواریخ، به تصحیح و پژوهش محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران، میراث مکتوب، ج ۲، صص ۸۰۳ تا ۸۰۷.

۴. برای آگاهی بیشتر از زندگانی او بنگرید به:

Petersen, Kristian, Reconstructing Islam: Muslim Education and Literature in Ming-Qing China, in “*The American Journal of Islamic Social Sciences*”, 2006, Vol. 23, No. 3, pp. 24-53.

۵. مهم‌ترین متون تعلیمی دینی در «آموزش مسجدی» عبارت بودند از: اساس‌العلوم در صرف و نحو عربی در پنج جلد (عربی)؛ ضوء المصباح، شرحی بر جلد پنجم اساس‌العلوم، نوشته ناصرالدین بن عبد السید المطرزی (عربی)؛ ملا جامی یا شرح الکافیة نوشته شیخ عبدالرحمن جامی که نام چینی کتاب «فوائد الضیاییه فی شرح الکافیة» است (فارسی)؛ بیان تالیف سعدالدین تفتازانی. (عربی)؛ عقاید النسفی یا عقاید‌الاسلام نوشته شیخ نجم‌الدین عمر بن محمد نسفی (عربی)، شرح‌الوقایه نوشته برهان‌الدین شریعه محمود بن صدر مشهور به صدرالشریعه اول (عربی)؛ خطب که شرح فارسی چهل حدیث است (فارسی)؛ مرصاد العباد نوشته نجم‌الدین دایه (فارسی)؛ اشعه‌اللمعات نوشته شیخ عبدالرحمان جامی (فارسی)؛ هواء منهج یا منهج الطلب (فارسی)؛ اربعون یا تفسیر فارسی چهل حدیث نوشته حسام‌الدین بن علاء‌الدین نوجابادی (فارسی)؛ گلستان سعدی (فارسی)؛ قرآن کریم.

منابع

- و ثوقی، محمدباقر، میراث دریانوردان ایرانی در بنادر چین، تهران، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۵.
- عطاملک جوینی، تاریخ جهانگشای جوینی، تصحیح: محمد قزوینی، لیدن، ۱۹۱۶م. بازچاپ تهران، بامداد.
- لئو بینگ شنگ، «تاریخ مختصر هشتصد سالگی توسعه ملیت هوی» از زبان فارسی تا زبان ملیت هوی، پژوهش فرهنگ چینی، ۲۰۰۳ م.
- رشیدالدین فضل الله همدانی، جامع التواریخ، به تصحیح و پژوهش محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۹۴.
- تنگسوق نامه یا طب اهل خطا، با مقدمه استاد مجتبی مینوی، دانشگاه تهران، ۱۳۵۰.
- خطای نامه (شرح مشاهدات سیدعلی اکبر خطایی)، به کوشش ایرج افشار، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، تهران، ۱۳۷۳.
- هیئت مدیره دایرةالمعارف اسلام چینی، دایرةالمعارف اسلام چینی، چنگدو: فرهنگ سی چوان (۲۰۰۷ م.).
- D.O. Morgan,(2012), Persian as a Lingua Franca in the Mongol Empire, in eds B. Spooner and W.L. Hanaway, Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order (Philadelphia: University of Pennsylvania Press)
- Petersen, Kristian, Reconstructing Islam: Muslim Education and Literature in Ming-Qing China, in “*The American Journal of Islamic Social Sciences*”, 2006
- Michael Dellon,(1999), Chinas Muslem Hui community: Migration, Settlement and sects, Curzun Press
- The Editorial of the *Islamic Encyclopedia of China*, the *Islamic Encyclopedia of China* (zhongguoyisilanbaikequanshu), Chengdu: sichuan ci shuchu ban she, 2007
- Liu Yingsheng, hui zuyu qi ta yixie xi bei mu silin min zu wen zixingchengshichu tan, hui zuyanjiuza zhi, 2002(1), 回族与其他一些西北穆斯林民族文字形成史初探，回族研究杂志